

FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ DYNAMIKU SOCIÁLNÍCH JEVŮ, PRÁVNÍCH Norem A KRIMINALITY VE VZTAHU KE SPOLEČNOSTI

SAK Petr

KOLESÁROVÁ Karolína

FACTORS AFFECTING DYNAMICS OF SOCIAL PHENOMENON, LEGAL NORMS AND CRIMINALITY IN RELATION TO THE SOCIETY

Abstrakt

Právní norma se odlišuje od sociální normy vznikem, fungováním, dynamikou, diferencovaností v sociálním prostoru, formou, spontánností působení a sociální vymahatelností. Právní norma je prvoplánově produktem formalizovaného, institucionalizovaného procesu a výrazem ekonomických a politických zájmů. Právní norma je však také odrazem stavu společnosti a její dynamiky. Změna právní normy způsobená historickým pohybem má dvojí podobu. Souhrn kontinuálních změn nabude takové kvality, že vyžaduje právní změnu a dále historické změny revolučního charakteru, kdy v krátkém čase dochází k podstatným změnám společnosti.

Abstract

Legal norms differ from social norms by the emergence, functioning, dynamics, differentiation in social space, form, spontaneity of action and social enforceability. The legal norm is primarily product of the formalized, institutionalized process and the expression of economic and political interests. However, the legal norm is also a reflection of the state of society and its dynamics. The change in the legal norm caused by the historical movement has a dual form. The sum of continuous changes will be of a such quality, that it requires legal change and historical changes of a revolutionary nature, when there are significant changes in society in a short time.

V našem příspěvku navazujeme na referát „**Zdroje proměn normality, evoluční normalita**“ (Sak, 2018) z konference sekce sociální patologie České sociologické společnosti konané v Luhačovicích 18. - 20.4 2018 a na referát připravený pro konferenci Socialia 2018 „**Nemocná společnost**“ (Sak, 2019). Oproti sociální normalitě a multidisciplinárnímu tématu nemocné společnosti se v tomto textu zaměříme na užší téma a sociologickou kategorii „právní norma“ a s ní související kriminalitu.

Sociální život společnosti je regulován normami dvojího charakteru. Sociálními normami, které vznikají spontánně a vytvářejí „měkký“ sociální tlak na jednání jedince a právními normami, jejichž tvrdý sociální tlak je vytvářen sankcemi a institucemi, orgány činnými v trestním řízení. Poměr obou typů norem je odlišný v různých společnostech a proměnlivý. V ideální společnosti by víceméně právní normy nebyly potřeba. Zdraví společnosti znamená také interiorizaci sociálních norem všemi členy společnosti, se zhoršující se interiorizací a snižováním počtu členů s funkční interiorizací norem se společnost posouvá k sociální anomii a narůstá význam právních norem. Existují však ještě krizovější situace ve společnosti. Ve vztahu k sociální normě, jestliže výchovné a socializační instituce neví, jaké hodnoty a normy mají mladé generaci předávat, u právních norem, jestliže selektivnost ve vymáhání práva překročí únosnou mez, instituce vymáhající právo přestávají být funkční a právní vědomí populace se stane kriticky nízké a hodnotící konotace kriminálního jednání se blíží hodnocení chování, které je považováno za normální.

Sociální normy ve svém úhrnu tvoří normalitu a jsou součástí „živého“ sociálního. Živé sociálně sociálních norem pro nás znamená, že je v sociálním prostoru rozloženo diferencovaně podle sociálních znaků, osciluje podle střední hodnoty a stále se proměňuje a vyvíjí v závislosti na proměňujícím se sociálním, aniž by tyto změny byly vyvolány formálním a institucionálním aktem.

Ve vztahu k sociální normě, tvořící se, reprodukcující a uplatňující svůj tlak na chování lidí relativně spontánně, právní norma, její vznik a uplatňování tlaku na jedince a sociální entitu se jeví prvoplánově kvalitativně odlišně. Sociální norma se jeví jako projev sociálního života, nelze jí direktivně určit. Prvoplánově tedy není sociální norma produktem byrokratické regulace, politické moci ani moci ekonomické na rozdíl od právní normy, u jejíhož zrodu asistuje politická výkonná moc, zadání a potřeby byrokracie a často ekonomické zájmy. Temporalita života právní a sociální normy je odlišná a zákonitosti jejich proměn, vzniku a zániku jsou také odlišné. Za vznikem právní normy je voluntarismus a zájmy.

Ze všech těchto důvodů se prvoplánově vnučuje odlišnost obou norem až do té míry, že se jeví odlišná kvalita, odlišný charakter obou norem. U sociální normy je její sociální příčinnost na první pohled patrná, zatímco u právní normy vidíme její zrod jako důsledek voluntaristického, formálního aktu mocenské instituce. Následně však musíme svůj pohled od schválené normy a aktu vytváření v politické instituci posunout dále ve směru do společnosti, do sociálního, a zde hledat souvislosti s přijatou právní normou. Ve směru od hlasujících poslanců, poslaneckých klubů, politických stran a lobbistů ve směru do sociálního zde nacházíme politické a ekonomické zájmy přetavené do osobních a skupinových zájmů.

Moment uplatnění zájmů při hlasování připomíná měnění peněz za žetony v kasinu. Když se vydáme po stopách v hlasování do sociálně uplatněného zájmu, postupně odkrýváme, že i za zrodem právní normy druhoplánově existuje sociálně. Podobně jako při analýze látky v laboratoři se postupně objevují jednotlivé prvky, tak také při analýze právní normy lze odhalit prvky sociálně; hodnoty, zájmy, sociální subjekty, konspirace atd. Tedy právní norma je součástí sociálně se silnými souvislostmi s dalšími entitami sociálně a jako můžeme pomocí právní normy analyzovat a zkoumat společnost, tak také můžeme pomocí společnosti zkoumat právní normy. Právní norma vypovídá o společnosti a společnost vypovídá o právní normě.

Standardní chápání právní normy, procesu jejího přijetí a vymáhání jejího dodržování je v její funkci regulovat jednání lidí, institucí a skupin, takovým způsobem, aby odpovídalo hodnotám společnosti a napomáhalo fungování společnosti. Právní norma má pro společnost podobný význam jako dopravní předpisy pro provoz na silnici. Právní normy udržují společnost pohromadě a umožňují naplňování jejích funkcí. Právní norma propojuje jedince se společností a je jedním z institutů, které přetvářejí masu jedinců ve společnost. Tedy právní normy vznikají a existují pro společnost. To je ovšem ta formální, institucionální stránka právní normy. Podobně jako hinduizmus vidí svět jako iluzi - máju, která svět vytváří a současně ho zahaluje závojem iluze skutečnosti, podobně je iluzí zcela „objektivní“, pouze pro fungování sociální entity vytvořená právní norma. V tomto případě není iluze vytvářena májou, ale právními institucemi, komunitou právníků a propagandistickou mašinérií státu, fungující ve prospěch ekonomicko-politické elity, resp. diskrétní a obslužné elity (Keller, 2010).

Právní norma na rozdíl od sociální normy je sama o sobě mrtvá. Kdyby nebyla mrtvá, nemusela by být přijata, protože její sociální podstata by existovala bez případné kriminalizace jejího nedodržování podobně jako je tomu u jako sociální normy. Pro její sociální vitalizaci je potřebný složitý proces, který je vytvářen mnohačetným sledem institucí, institutů, postupů a rituálů. Čím složitější je proces zhodnocení události na základě právní normy, tím více se akt vzdaluje nejen spravedlnosti ale i právu. Čím delší řetězec institucí, subjektů, byrokratických a soudních aktů, tím větší pravděpodobnost korupce, zneužívání moci a „odklonění práva“ ve prospěch ekonomických a politických zájmů jedinců a skupin.

Nejen do přijetí právní normy, ale i do jejího využívání, do toho, jak se s ní v „právních procesech“ pracuje, vstupuje sociálně. U intervenujícího sociálně můžeme vnímat jeho různý charakter.

Historická stránka sociální, vyjadřující dynamiku společnosti. Proměny společnosti intervenují do právního řádu, některé právní normy ztrácejí relevanci a platnost a jiné jsou nově přijímány ve smyslu posílení společenských změn. Rozlišujeme dvojí druh historických intervencí, které vyplývají jednak z postupných, **kontinuálních změn**, jejichž rozsah nabude takové kvality, že vyžaduje právní změnu a dále **historické změny revolučního charakteru**, kdy v krátkém čase dochází k podstatným změnám společnosti.

Příkladem změn prvního typu jsou právní změny spojené s homosexualitou. Samozřejmě, že se homosexuálové ve společnosti neobjevili náhle, ale změny ve vědomí společnosti a v souvisejících sociálních a právních normách vytvořili skutečnost, která implikovala v roce 1961 potřebu změny právní normy o postavení homosexuálů.

Změnu právní normy implikované revoluční změnou společnosti vidíme na dalším příkladu. Po vzniku Československa byl přijat zákon rušící a zakazující šlechtické predikáty s trestnou sankcí. Československo vzniklo v konfrontaci, v řadě směrů s ještě feudálním, Rakousko – Uherskem, jako demokratický stát, který si vybojovali sami občané na rozdíl od dřívějšího vznikání států intrikami, sňatky, kšefty, válkami, na nichž vlastní občané státu či národa neměli žádný vliv. Tento vztah mezi národem a státem byl i podtržen tím, že hlavní osobnosti vznikajícího Československa T.G.Masaryk, E. Beneš, A. Rašín, K. Kramář, A. Švehla, R. Štefaník a další pocházeli z chudých poměrů a více než dobře nahradili politiky a diplomaty z dědičné šlechty, kteří tyto profese vykonávali po generace. Na této právní normě můžeme vidět logickou souvislost mezi společností a právní normou.

Ovšem uplynulo sto let a vidíme pozměněnou společnost. Vidíme řadu umělců, politiků a dalších lidí náruživě využívat příležitostí, kdy mohou říci K. Schwarzenbergovi kníže. Jaké jsou příčiny tohoto jednoduchého jevu? Síly, které vznikem Československa v roce 1918 prohrály, v nových podmínkách mají silnější pozici a vyprofilované zájmy, které tímto způsobem demonstrují. Další motivací je hledání nové image kariéristických bývalých komunistů, ať již stalinistů či normalizačních.

Silnou stránkou právní normy je **její politicko ekonomická dimenze**, která se objevuje při jejím přijímání či nepřijímání a v podobě v jaké je přijata a dále v aktivitách, které v rámci právní normy naplňují politicko ekonomické zájmy. Podoba právní regulace hazardu je za skutečností, že v České republice je největší koncentrace heren a kasin ve světě, včetně známého Las Vegas.

Podobně absurdní je skutečnost, že za nájem za místnost na ubytovně ve vyloučené lokalitě uživatel zaplatí ze sociálních dávek jako za byt na exkluzivní adrese v Praze na Vinohradech. Tato absurdita je dítětem politiků a práva, za porodní asistence lobbistů.

Charakter organizovaného zločinu mají v Česku exekuce a ač tento názor je ve společnosti všeobecně sdílen a byl kritizován i ministrem spravedlnosti, jeho pokus o právní nápravu měl kosmetický charakter a nedotkl se podstaty. Dalším příkladem byla právní norma vztažená k lehkým topným olejům, umožňující danění s miliardovými zisky.

Kauza s lehkými topnými oleji je z devadesátých let, ovšem aktuální a stále živá je kauza solárních panelů na výrobu elektřiny s absurdními dotacemi ze státního rozpočtu. Tato gigantická „legální zlodějina“, která stála státní rozpočet v posledních několika letech kolem 600 miliard korun, stojí na výsledcích legislativního procesu.

Tyto kauzy, jejichž podstatou a příčinou je právní řád, se vynořily ve společnosti, kterou charakterizují slogany, které jsme mohli slyšet od politiků: „Špinavé peníze neexistují“, „Ekonomika musí jít před právem“, „Nejlepší je zhasnout a každý ať si ukradne, co chce“, „Pokud je někdo chudý, tak je to jeho chyba, každý si mohl nakrást“. Těmto obecným prohlášením dala právní rozměr prezidentská amnestie Václava Klause. Tato amnestie podpořila ve společnosti atmosféru právního nihilismu a z občanů, kteří v devadesátých letech nekradli, udělala hlupáky a poznamenala minimálně dvě generace v jejich sociálním a politickém zrání. Nedivme se proto jejich pragmatickému a nemorálnímu chování.

Každá doba a společnost je charakteristická také:

- souborem platných právních norem;
- souborem platných právních norem, které jsou porušovány;
- souborem trestných činů, které jsou odhaleny a souborem trestných činů, které nejsou odhaleny (latence; korupce);
- souborem jedinců, kteří porušují právní normy, páchají tedy trestnou činnost a jsou trestně postihováni;
- souborem jedinců, kteří porušují právní normy, páchají tedy trestnou činnost, avšak nejsou trestně postihováni;
- sociálním chováním, které je nemorální, je proti slušným mravům, avšak není v rozporu s právním řádem.

Soubor všech těchto aktivit a jevů charakterizuje kriminalitu společnosti a kriminalita zase charakterizuje společnost. Výpovědi o kriminalitě společnosti tedy nejsou pouze odsouzené trestné činy, ale také nepostihované trestné činy a činy, které jsou na hranici kriminality. Hranice kriminality a její posuny jsou také významnou výpovědí o společnosti a jejím vývoji.

Za sto let od vzniku Československa se kriminalita měnila v závislosti na vývoji společnosti. V posledních desetiletích, za života posledních několika generací největší proměny právních norem se týkaly majetku. Po 2. světové válce nejen v Československu, ale i

ve zbytku Evropy docházelo k socializaci, či k zestátnění určitého typu majetku (doprava, banky, velký průmysl), který po roce 1948 v Československu pokračoval až na úroveň živnostníků a v zemědělství do podoby státních statků a družstev. Společenské, ale spíše státní vlastnictví, se stalo těžištěm ideologie a politiky a konzistentně s tím byl vypracován právní řád. I když lze mít k tomuto období řadu výhrad, faktem zůstává, že za období státního majetku se národní majetek zvýšil sedminásobně, neexistoval státní dluh a naopak stát měl v zahraničí pohledávky.

Listopadový převrat v roce 1989, ač se konal pod rouškou svobody a lidských práv, byl ve skutečnosti majetkovým převratem. Cílem bylo převedení společenského či státního majetku do soukromých rukou. Ovšem celý právní řád, včetně ústavy byl za desetiletí postaven na „socialistickém“, resp. státním vlastnictví. Socializace, výchova, morální hodnoty, normy chování působily na několik generací v tomto duchu, s cílem jejich zvnitřnění. Společenská situace byla poněkud paradoxní, prostor byl otevřen pro nejrůznější zmocňování se státního majetku, platný právní řád byl konzistentní se socialistickým vlastnictvím a socializace několika generací proběhla v duchu socialistického vlastnictví. Tato situace byla ještě zpestřována např. výroky Tomáše Ježka, ministra a předsedy výkonného výboru Fondu národního majetku ČR, že převod majetku musí předbíhat právo. Již do rozběhlých převodů majetku se měnil právní řád ve prospěch soukromého vlastnictví. Tento stav vedl k situacím, že aktivity vedoucí k převodu majetku byly na hraně či dokonce za hranou kriminálního chování. Ovšem ke kriminálnímu chování docházelo i při nezpochybněných právních normách. Ke známým patří kauza Marty Chadimové, která na základě padělaných dokladů chtěla získat nemovitosti na Malé Straně.

Čím byl jedinec úspěšněji socializován předchozí společností, čím silněji interiorizoval obsah této socializace v podobě hodnot a sociálních norem, tím více byl handicapován pro nastalou společenskou situaci. Naopak, v získávání státního majetku byly nejúspěšnější jedinci a skupiny, bez sociální a morální zátěže „majetku v socialistickém vlastnictví“. Proto v první vlně zbohatlíků byl statisticky vysoký podíl „veksláků“ a lidí s předchozí majetkovou trestnou činností.

Kriminalita každé společnosti je výpovědí o této společnosti. Za první republiky oproti současnosti bylo nepochybně mnohem méně případů porušení práva v souvislosti s automobilovou dopravou a kybernetická kriminalita neexistovala vůbec. Ovšem i za první republiky byla rozšířena korupce a stejně jako dnes se obtížně odhalovala.

Současnou společnost významně charakterizuje sociální jednání, které je nemorální, je proti slušným mravům, avšak není v rozporu s právním řádem a chování porušující právní normy bez postižení pachatele. Oba tyto typy chování se odehrávají ve značné míře v oblasti politiky.

Moderní západní společnost stojí na třech pilířích moci: výkonné, zákonodárné a soudní. Moc obecně, resp. jedinci, kteří jsou jejími držiteli, mají tendenci získanou moc upevňovat a rozšiřovat. Při dělení na tři typy moci, je každá ze tří typů moci omezována zbývajícími dvěma. Aby tento limit překonala, dochází k prolínání, k prorůstání třech typů moci a vzniká sebereprodukující se elita, obsahující všechny tři typy moci, která je obtížně vyměnitelná. Předseda ústavního soudu byl v několika politických uskupeních, vykonával funkci místopředsedy vlády a je pro něho běžné v médiích vydávat politická prohlášení.

Při vzniku takovéto mocenské entity všechny instituty a instituce slouží jejím zájmům. Legislativa slouží jako mocenský nástroj vůči zbytku společnosti, přičemž právní normy pro ni nejsou závazné ani bariérou v realizaci politicko ekonomických zájmů. Přestože v politické sféře je latentní kriminalita rozsáhlá, k trestním postihům nedochází. Převaha mocenské účelovosti nad právem v justici je běžně pozorovatelná, někdy dokonce s neuvěřitelnou arogancí. Soudkyně osvobodila generála, náčelníka vojenské kontrarozvědky s rozsudkem, že se sice dopustil trestného činu, ale nevěděl, že se dopouští trestného činu. Když už může mít člověk s takovou pozicí a kvalifikací nulové právní vědomí, jaké mohou mít soudy nároky na právní vědomí běžného občana. Při této logice zrušme soudy, protože zločinci nevědí, co činí.

Vzhledem ke stavu a chování justice se ve společnosti používá termín justiční mafie.¹ V tomto smyslu prezident republiky i předseda vlády se veřejně vyjádřili, že pro orgány činné v trestním řízení, včetně justice, není problém vyrobit na politickou zakázku soudní kauzu. Následné reakce vrcholných představitelů justice byly silácky odmítavé, nikoliv však věcné.

V prvním plánu právní norma a v jejich úhrnu právní řád integruje společnost, poskytuje záruky k definovanému chování ve společnosti. Za touto společensky deklarovanou funkcí fungují skrytě další funkce.

Politická funkce. Právní norma a oblast vymáhání práva je zdrojem moci. Policie, státní zastupitelství a justice má možnost: trestný čin přehlédnout, nevzít na vědomí, nezahájit vyšetřování, případ odložit, soud může rozhodnout o nezahájení soudního procesu pro nedostatek důkazů, soud může na závěr soudního procesu rozhodnout o nevině, nebo dát

¹ Na tento pojem nemá monopol bulvární tisk, byl použit prezidentem, premiérem i ministryní spravedlnosti.

minimální trest. Ve všech fázích procesu si právníci prosadili tak obrovský prostor pro subjektivitu (je to věc právního názoru), že je až s podivem, proč studují pět let. Právě tato subjektivita se podílí na zrodu právní moci.

Podle sociálního statusu a blízkosti k justiční moci (policii, státnímu zastupitelství) a specifické roli v aktuálním politickém procesu je justiční (policejní, zastupitelství) moc realizována a přetavena do politické moci. V roce 2009 parlament vyjádřil nedůvěru vládě a vyhlásil předčasné volby. Poslanec zvolený za ČSSD M. Melčák, který při paritě hlasů mezi ODS a ČSSD přeběhl k ODS a svůj mandát tedy naplňoval v rozporu s vůlí občanů, kteří ho volili pro jiný politický program, než naplňoval po přeběhnutí, podal stížnost Ústavnímu soudu, že mu je upíráno právo naplnit poslanecký mandát v celém volebním období. Ústavní soud předčasné volby zrušil a zásadním způsobem tak zasáhl do politického procesu České republiky.

Skrytá politická funkce právního řádu a justice neguje to, co je zaručeno ústavou, rovnost občanů před právem. Vytváří několik kategorií občanů.

Ekonomická funkce. Zákonodárci v propojení s dalšími politiky a podnikateli za pomoci lobistů přijímají zákony napomáhající jejich podnikání, jejich obohacování. I tato nerovnost v možnosti ovlivňovat zákony ve prospěch obohacování jedinců a malých skupin podporuje globální trend bohatnutí bohatých a chudnutí chudých, rozevírání majetkových nůžek mezi nimi.

Bezpečnostní funkce. Především jedinci, kteří jsou uvnitř propojené elity a dále jedinci z blízkého kruhu centra moci a elity jsou v bezpečí před zahájením trestního řízení v případě trestní činnosti. V nejhorším případě půjde o kamufláž trestního řízení. Také tato funkce diferencuje populaci na tu „hájenou“ a na tu, kterou je možné vyšetřovat, soudit a zavírat.

Skrytá politická, ekonomická a bezpečnostní funkce právní normy, právního řádu a justice představuje skryté nástroje ovládnutí lidí, aniž by se zjevně porušovaly demokratické principy.

Závěry

O současných západních společnostech se v politologii běžně píše, že se jedná o společnosti postdemokratické či mediokratické. V ekonomice se očekává krize, případně někteří ekonomové tvrdí, že od roku 2008 krize trvá, čehož údajným dokladem jsou záporné úrokové míry západních bank. Řada společenských vědců mluví o celkové krizi západní civilizace. Tento stav je jednak důsledkem prohloubení již dříve známých negativních sociálních jevů a procesů, jednak jevů nových. Můžeme mluvit o krizi a zkorumpovanosti elit, které nejsou schopny čelit novým situacím v globální civilizaci. Na čelné pozice se ve společnosti nedostávají osobnosti, které svým dosavadním životem prokázali mravní a politické

předpoklady k vůdcovství, ale nahodilí jedinci, kteří před volbami nebyli buď vůbec známí, či byli populární jako baviči a herci a marketingové neziskové organizace za pomoci médií je dokáží vnutit voličům a dostat do ústavních funkcí. Ovšem volbou se jejich kompetence a schopnost řešit společenské problémy nezvýší, a tak se stávají loutkami sil, které je do funkcí dostaly a působí ve směru jejich zájmů, namísto řešení problémů společnosti.

Článek analyzuje vznikání a modifikaci právní normy na základě dalších sociálních jevů a její funkci při utváření nové třídy (Djilas, 2019) a v jejím ovládnutí společnosti. Ve svém fungování právní norma osciluje mezi působením ve smyslu naplňování právního státu a jako nástroj obsluhy elity (Keller, 2010) ve prospěch svého skupinového zájmu a zájmu diskrétní elity.

Petr Sak, CSc., doc., PhDr., CSc.

UJAK

Suchý vršek 2138

15800 Praha 5

sakp@centrum.cz

Karolína Kolesárová, Mgr., PhD.

Harmonia 3003

Modra, 900 01

SR

karols@centrum.cz

Literatura:

Djilas, M. Nová třída. Praha: Academia. 2019. ISBN: 978-80.200-2957-7.

Keller, J. Tři sociální světy. Praha: SLON, 2010. ISBN: 978-80-86429-78-6.

Kolesárová, K. Životní styl v informační společnosti. Praha: UJAK. 2016. ISBN 978-80-7452-119-5.

Přibáň, J. Sociologie práva. Praha: SLON, 1996. ISBN: 80-85850-18-4.

Sak, P. Úvod do teorie bezpečnosti. Praha: Petrklíč. 2018. ISBN:978-80-7380-758-0.

Sak, P. Nemocná společnost a sociální pedagogika. In: Marek Walancik Stanislava Hoferková. Zagrozenia jednostki we współczesnym społeczeństwie. Ohrožení jedince v současné společnosti. Threat to the individual in the contemporary society. 2019. Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB: Dąbrowa Górnicza. ISBN 978-83-65621-65-8

Sak, P. Zdroje proměn normality, evoluční normalita. In: Vývojové změny sociálně patologických jevů v proměnách času. Sborník příspěvků z konference sekce sociální patologie ČSS. Luhačovice 18.4.-20.4. 2018. Praha, 2018. ISBN 978-80-905443-5-2.

Sak, P. Vnitřní faktory bezpečnosti Evropy. In: Porada, V. Bruno. Bezpečná Evropa 2018. Sborník z IX. Ročníku mezinárodní vědecké konference. Praha: VŠFS, 2019. ISBN 978-80-7408185-9.